

تحلیلی بر مدیریت اراضی کشاورزی در شرکتهای سهامی زراعی ایران: چالشها و تنگناها

مسلم سواری^۱ و محمد شوکتی آقمقانی

استادیار گروه ترویج و آموزش کشاورزی، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی خوزستان، ملاتانی، ایران. Savari@asnrukh.ac.ir
دانش آموخته دکتری توسعه کشاورزی، گروه مدیریت و توسعه کشاورزی، دانشگاه تهران، کرج، ایران. Mohammad_amegan@ut.ac.ir

دریافت: دی ۱۳۹۷ و پذیرش: خرداد ۱۳۹۸

چکیده

مفهوم مدیریت نظام‌های بهره‌برداری در شرکتهای سهامی زراعی در ایران به ویژه پس از اجرای قانون اصلاحات ارضی در ابتدای دهه ۴۰ مورد توجه قرار گرفته و به تدریج به یکی از ارکان برنامه‌های توسعه پایدار کشاورزی تبدیل شده است. خردی و پراکندگی اراضی کشاورزی و خلاء مدیریت تولید در غیاب عمده مالکین، موجب از هم گسیختگی ساختار تولید و مدیریت بخش وسیعی از اراضی کشاورزی شد. حال با توجه به عوامل مختلف خردی و پراکندگی اراضی کشاورزی از جمله ارث اسلامی بایستی تمهیداتی اساسی برای ساماندهی مالکیت و کاربری اراضی کشاورزی در نظر گرفته شود. بنابراین شرکتهای سهامی زراعی به منظور تجمیع قطعات خرد و پراکنده و جلوگیری از خرد شدن و تقسیم اراضی کشاورزی به قطعات کوچک غیراقتصادی، افزایش میزان سطح زیرکشت کشور، بهبود بهره‌وری اراضی کشاورزی، فراهم نمودن موجبات افزایش تولید و درآمد سرانه کشاورزان و آشنا نمودن کشاورزان با فناوری‌های نوین به وجود آمد. بر این اساس این بررسی با هدف تحلیل ساماندهی اراضی کشاورزی در شرکتهای سهامی زراعی به صورت مروری انجام شده و چالشها و تنگناها در این زمینه مورد واکاوی قرار گرفتند. نتایج این بررسی نشان داد که چالشهای مدیریت شرکتهای سهامی زراعی شامل بستگی شرکت به توانایی و صحت عمل یک مدیرعامل، فقدان انگیزه مالی برای کارکنان شرکتها که اغلب حقوق ثابتی داشتند، فقدان امکانات برای پرورش استعدادها و مدیریتی و کارآفرین دهقانان، تحمیل الگوهای کشت از طرف مدیران بالادستی بدون توجه به شرایط منطقه‌ای که به خسارات فراوانی منجر می‌شد که ناشی از عدم تطبیق محصولات کاشته شده با اقلیم منطقه بود، کمبود مدیران با تجربه کافی به علاوه کمبود حقوق و مسئله مسکن سبب می‌شد که مدیران موجود در شرکتها نیز بیش از سه تا چهار سال در این شرکتها دوام نیاورند. نتایج این بررسی می‌تواند مدیران کشاورزی و ارگانهای ذربط قرار گیرد بنابراین پیشنهاد می‌شود سازمان مرکزی تعاون روستایی با اتخاذ راهبردهای متناسب و با رفع چالشها و تنگناهای مورد نظر مسیر توسعه این شرکتها را هموار نماید.

واژه‌های کلیدی: شرکت سهامی زراعی، خردی و پراکندگی اراضی، یکپارچه‌سازی اراضی، ساماندهی اراضی، مدیریت اراضی

^۱ - آدرس نویسنده مسئول: دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی خوزستان، ملاتانی، ایران

مقدمه

امروزه یکی از مهمترین محورهای سیاست‌گذاری در توسعه پایدار بخش کشاورزی ایران تلاش در جهت ایجاد و توسعه بسترهای لازم برای بکارگیری فناوری‌های نوین کشاورزی است. اراضی کشاورزی به عنوان مهمترین بستر تولید در بخش کشاورزی به دلیل محدودیت در توسعه سطح اراضی دارای چالش‌ها و تنگناهای بی‌شماری است که خردی و پراکندگی اراضی مهمترین این چالش‌هاست. خردی و پراکندگی اراضی موجب کارایی پایین در مدیریت آب کشاورزی می‌شود، زیرا وجود فاصله زیاد بین قطعات باعث اتلاف وقت کشاورز در تردد بین قطعات و ایجاد هزینه و زحمت اضافی در مدیریت مزرعه می‌شود (نگوین و همکاران، ۱۹۹۶؛ شوکتی آقمقانی و همکاران، ۱۳۹۷ ب). این پدیده علاوه بر ایجاد اشکال فنی در بهره‌برداری صحیح از زمین و آب، باعث اتلاف منابع، تثبیت و گسترش الگوی نامناسب زراعی، غیرکارا کردن مدیریت مزرعه و عدم استفاده مؤثر از ماشین‌های کشاورزی می‌شود (جمشیدی و امینی، ۱۳۹۱؛ دمتریو، ۲۰۱۳). نگاهی به وضعیت میانگین مساحت اراضی کشاورزی در جهان و ایران نشان می‌دهد که متوسط اراضی کشاورزی در کل دنیا ۸/۷ هکتار است که این مقدار در کشورهای آسیایی، آفریقایی، اروپایی، آمریکای مرکزی، آمریکای جنوبی و آمریکای شمالی به ترتیب برابر با ۱/۰۶، ۱/۳، ۱/۴، ۲۲/۲، ۵۰/۷ و ۱۸۶ هکتار است در حالی که میانگین سطح اراضی کشاورزی در ایران ۴/۹ هکتار است که تقریباً معادل نصف میانگین اراضی کشاورزی در سطح جهانی (۸/۷ هکتار) است، بنابراین پایین بودن میانگین مساحت اراضی کشاورزی در ایران (۴/۹ هکتار) نشان می‌دهد که با این سطح از اراضی قادر به استفاده از فناوری‌های نوین کشاورزی نخواهیم بود؛ بنابراین بایستی راهبردهای مناسب در جهت تجمیع اراضی خرد و پراکنده و جلوگیری از کاهش اندازه متوسط اراضی کشاورزی اتخاذ شود تا از کاهش کارایی و بهره‌وری اراضی کشاورزی جلوگیری شود (شوکتی آقمقانی و همکاران، ۱۳۹۷ الف).

تاکنون اقدامات گوناگونی در رابطه با تجمیع اراضی خرد و پراکنده و جلوگیری از خردی و پراکندگی بیش از پیش اراضی کشاورزی صورت گرفته است که تشکیل شرکت‌های سهامی زراعی نیز به عنوان یکی از این اقدامات همواره مورد توجه اندیشمندان و پژوهشگران کاربری اراضی کشاورزی بوده است. قانون شرکت‌های سهامی زراعی در سال ۱۳۴۶ به تصویب رسید و در سال ۱۳۵۱ اصلاحاتی در آن به عمل آمد. اساس‌نامه مربوط به این قانون نیز در سال‌های مذکور مورد تصویب و اصلاح قرار گرفت (شعبانعلی فمی و همکاران، ۱۳۸۸).

یکی از مسائل مهم کشاورزی ایران موضوع زمین داری و نظام بهره‌برداری است. کوچک بودن واحدهای تولید و پراکندگی قطعات اراضی کشاورزی برای استفاده از فنون پیشرفته، تجهیز زیربنا، استفاده از ماشین‌آلات، بهبود راندمان آبیاری و توسعه کشاورزی، در موارد زیادی محدودیت‌هایی را ایجاد می‌کند. در این ارتباط تدابیری از نظر شرایط استفاده بهینه از منابع تولید «آب و خاک» اندیشیده شده است که از جمله می‌توان به تشکیل شرکت‌های سهامی زراعی اشاره کرد. بر اساس بررسی‌های به عمل آمده با توجه به کارایی ذاتی این سیستم تولیدی در صورتی که شرایط فنی - فرهنگی و اجتماعی فراهم باشد و بدلیل حمایت از بهبود و افزایش بهره‌وری از منابع تولید و جلوگیری از هدر رفت سرمایه‌های ملی و افزایش تولید در یک منطقه خاص، حتی با مساحت محدود و البته مقتضی (بنا به دیدگاه‌های کارشناسی)، این واحدها در سطوح کوچک - متوسط و بزرگ نیز قابل تشکیل و توسعه خواهند بود که قانون شرکت‌های سهامی زراعی در سال ۱۳۴۶ به تصویب رسید و در سال ۱۳۵۱ اصلاحاتی در آن به عمل آمد. اساس‌نامه مربوط به این قانون نیز در سال‌های مذکور مورد تصویب و اصلاح قرار گرفت (شعبانعلی فمی و همکاران، ۱۳۸۸)

شرکت سهامی زراعی

نظام بهره‌برداری است که برنامه‌ریزی اجرایی کلیه منابع و عوامل تولید کشاورزی را تحت مدیریت یکپارچه و متمرکز قرارداد و تصمیم‌سازی‌های کلیدی در آن تحت فرآیندهای جمعی و متناسب با قواعد و ضوابط حقوقی و قانونی حاکم بر آن شکل می‌گیرد. برخی ابعاد و ویژگی‌های این شرکت‌ها در جدول شماره (۱) آورده شده است (سازمان مرکزی تعاون روستایی ایران، ۱۳۹۷).

شرکت سهامی زراعی یک نوع از الگوهای نظام بهره‌برداری کشاورزی است که به استناد ماده (۵) قانون تشکیل شرکت‌های سهامی زراعی مصوب ۱۳۵۲/۲/۳ مجلس و تصویب‌نامه و اساسنامه مورخ ۱۳۹۰/۱۲/۷ هیئت وزیران پس از ثبت در دفتر مخصوص تشکیل شده و به رسمیت شناخته می‌شود. شرکت سهامی زراعی نوعی از

جدول ۱- ابعاد و ویژگی‌های شرکت‌های سهامی زراعی

شرح	ابعاد
یکپارچگی اراضی خرد و پراکنده در قالب یک واحد تولیدی متمرکز و یکپارچه توسعه مکانیزاسیون و فناوری مدرن خدمات یکپارچه تأمین نهاده‌ها بهره‌وری و مدیریت منابع آب و خاک مدیریت فنی و کارشناسی تکمیل زنجیره تأمین و ارزش محصولات کشاورزی سطح بالای فن‌آوری کشاورزی	فنی
بنگاه سهامی ویژه بخش کشاورزی مبتنی بر قانون خاص دارای جایگاه قانونی در قوانین و مقررات کشور (قانون خاص تحت عنوان قانون تشکیل شرکت‌های سهامی زراعی) دارای اساسنامه یکسان (واحد) و مصوب ۱۳۵۲ و اصلاحیه ۱۳۹۰ هیئت وزیران	حقوقی
مناسبات حقوقی و رسمی بین سهام‌داران دارای دانش فنی و تجربی مشارکت در سهم از تولید مشارکت حداکثر در تصمیم‌گیری توزیع منافع اقتصادی براساس قانون و مقررات برگزاری مجامع تصمیم‌گیری سهام‌داران	اجتماعی
مدیریت فنی- تخصصی در سطح واحدهای تولیدی تصمیم‌گیری جمعی در مدیریت کلان و طرح و برنامه‌ها دارای مدیریت متمرکز و یکپارچه دارای نیروی انسانی فنی و تخصصی نظام حسابداری و حسابداری حرفه‌ای و رسمی مکانیزم‌های رسمی ارتباط با بازار و بازرگانی	مدیریتی
الگوی توسعه نوآوری‌های کشاورزی اجرای طرح‌های الگویی الگوی توسعه روستایی جلوگیری از تغییر کاربری اراضی	سایر

پیشینه شرکت‌های سهامی زراعی

حقوقی و مدرن و نیز شکل‌گیری نهاده‌هایی بود که بتوانند توسعه کشاورزی تجاری و صنعتی را تحقق بخشند. یکی از نخستین الگوهای پیشنهادی برای بخش تولید کشاورزی، تشکیل شرکت‌های سهامی زراعی بود که در کنار

گذار از کشاورزی معیشتی و نظام فئودالی در ابتدای دهه ۴۰ و شکل‌گیری نظام سرمایه‌داری در بخش کشاورزی مستلزم جایگزین مناسبات سنتی با مناسبات

بر این که به عنوان یک نظام بهره‌برداری با مدیریت گروهی می‌باشند، الگویی جهت توسعه روستایی و کشاورزی نیز تلقی می‌گردند.

در وقایع انقلاب اسلامی اغلب شرکت‌های فوق دچار فروپاشی شده و تنها چهار شرکت در سه استان اصفهان (شرکت سهامی زراعی گلپایگان)، خراسان جنوبی (شرکت‌های سهامی زراعی خضری و اسلام آباد) و خراسان رضوی (شرکت سهامی زراعی نیل‌آباد) باقی ماندند. پس از گذشت حدود دو دهه و با توجه به شرایط بخش کشاورزی، مجدداً احیا و توسعه این شرکت‌ها در مناطق مناسب و مستعد کشور در دستور کار بخش کشاورزی قرار گرفت. براساس دیدگاه‌ها، ضرورت‌ها و ارزیابی‌های کارشناسی و نیز برگزاری سمینارها، همایش‌ها و کمیسیون‌های تخصصی از سال ۱۳۸۳ با دستور وزیر وقت جهادکشاورزی، توسعه این واحدها در فضاهای مناسب فنی و اجتماعی مورد تأکید قرار گرفت. سپس در جریان سفر ریاست جمهوری در سال ۱۳۸۴ تشکیل پنج شرکت سهامی زراعی در استان خراسان جنوبی در دستور کار قرار گرفت. در حال حاضر ۳۰ شرکت سهامی زراعی در ۱۱ استان کشور ثبت و راه‌اندازی شده‌اند. همچنین اساسنامه شرکت‌های سهامی زراعی برای بار دوم در تاریخ ۱۳۹۰/۱۲/۷ مورد بازبینی و تجدیدنظر قرار گرفته و به تصویب هیئت وزیران رسید (سازمان مرکزی تعاون روستایی ایران، ۱۳۹۷).

شرایط تشکیل شرکت‌های سهامی زراعی متقاضیان

- کشاورزان ساکن در یک روستا یا چند روستای هم‌جوار.
- مالکان اراضی که قطعات آنان هم‌جوار هم باشد.
- صاحبان اراضی مکانیزه (موضوع ماده (۴) قانون تشکیل شرکت‌های سهامی زراعی مصوب ۱۳۵۲).
- مالکان دارای اراضی مشاع.
- مالکان قانونی و مستأجرین اراضی ملی (موضوع ماده (۱) تصویب‌نامه هیئت وزیران مصوب ۱۳۹۰/۱۲/۷).

شرکت‌های تعاونی تولید روستایی، نظام بهره‌برداری خرد، مزارع متوسط و بزرگ، شرکت‌های کشت و صنعت و نیز برخی الگوهای خاص مجموعه‌ای از رهیافت‌های بهره‌برداری کشاورزی را شکل دادند. در عمل نیز با اجرای برنامه اصلاحات ارضی پدیده‌هایی از جمله از بین رفتن یکپارچگی اراضی و خلاء مدیریت تولید در غیاب عمده مالکین موجب بهم ریختگی ساختار تولید و مدیریت بخش وسیعی از اراضی کشاورزی گردید. مشکل تأمین نهاده‌ها و لایروبی قنوات و اداره منابع آب و برنامه‌ریزی کشت سبب کاهش کشت و تولید محصولات کشاورزی گردید. به همین دلیل و در مواجهه با چالش‌های فوق تأسیس شرکت‌های سهامی زراعی، در دستور کار قرار گرفت و قانون تشکیل شرکت‌های سهامی زراعی در سال ۱۳۴۶ به تصویب رسید. در سال ۱۳۵۲ اصلاحاتی در آن به عمل آمد و اساسنامه شرکت‌های سهامی زراعی براساس این قانون در سال ۱۳۵۲ به تصویب هیئت وزیران رسید و در سال ۱۳۹۰ نیز اصلاح گردید.

هدف غایی تشکیل این شرکت‌ها مطابق ماده اول قانون، " فراهم نمودن موجبات افزایش درآمد سرانه کشاورزان و آشنا نمودن کشاورزان با اصول و شیوه‌های پیشرفته کشاورزی و دامداری و دامپروری و جلوگیری از خرد شدن و تقسیم اراضی مزروعی به قطعات کوچک غیراقتصادی و افزایش میزان سطح زیر کشت کشور با استفاده از اراضی بایر، موات، مسلوب‌المنفعه، ترویج و توسعه فعالیت‌های غیرکشاورزی بخصوص صنایع دستی روستایی " بیان شده است. لذا در اجرای این قانون در طول یک دهه یعنی از سال ۱۳۴۷ تا سال ۱۳۵۷ تعداد ۹۳ شرکت سهامی زراعی در سطح ۸۵۱ روستا با وسعتی معادل ۴۱۱ هزار هکتار و تعداد ۳۵ هزار نفر سهامدار تأسیس و استقرار یافت که از مساحت اراضی فوق‌الاشاره ۳۲۶ هزار هکتار اراضی مزروعی بود. این شرکت‌ها در طول حیات ده ساله خود در زمینه‌های مختلف زیربنایی، زراعی، دامی و توسعه عمران روستایی فعالیت‌های قابل توجهی داشته‌اند. به طوری که می‌توان گفت؛ شرکت‌های سهامی زراعی علاوه

- اراضی قابل واگذاری ملی و دولتی شامل: قطب‌ها و دشت‌های کشاورزی، پایاب سدها به‌ویژه مناطق دارای شبکه آبیاری و زهکشی، اراضی نوین‌یاد.
- نقاط مرزی، مناطق محروم و آسیب‌پذیر که مهاجرت روستاییان صورت گرفته و خالی از سکنه هستند.
- در مناطقی که اراضی زراعتی کشاورزان در مخازن سدهای دولتی قرار گیرد. (موضوع تبصره ماده (۱۹) قانون تشکیل شرکت‌های سهامی زراعی مصوب ۱۳۵۲).

وضعیت موجود شرکت‌های سهامی زراعی

در حال حاضر بیش از ۷۵ هزار هکتار از اراضی کشور و تعداد ۸ هزار سهام‌دار در ۸۵ روستا واقع در ۱۱ استان تحت پوشش شرکت‌های سهامی زراعی موجود قرار دارند. همان‌گونه که اشاره شد برای نخستین بار پس از انقلاب اسلامی از سال ۱۳۸۳ توسعه شرکت‌های سهامی زراعی در دستور کار بخش کشاورزی قرار گرفت. در برنامه چهارم توسعه (۱۳۸۹-۱۳۸۴) و براساس موافقت‌نامه ما بین سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور و وزارت جهادکشاورزی، راه‌اندازی تعداد ۱۷ شرکت سهامی زراعی در استان‌های خراسان رضوی (۲ شرکت) خراسان جنوبی (۵ شرکت)، اصفهان (۱ شرکت)، فارس (۱ شرکت)، سیستان و بلوچستان (۲ شرکت)، سمنان (۱ شرکت)، خراسان شمالی (۳ شرکت)، هرمزگان (۱ شرکت)، کرمان (۱ شرکت) در دستور کار قرار گرفت. ردیف اعتباری مزبور تحت عنوان طرح راه‌اندازی و اجرای عملیات آب و خاک شرکت‌های سهامی زراعی مورد تصویب قرار گرفت که اعتباری معادل ۲۰۰ میلیارد ریال در قالب این طرح صرف ساخت دفتر کار، انبار، سوله، خرید ماشین‌آلات کشاورزی و انجام امور زیربنایی و آب و خاک شده است (سازمان مرکزی تعاون روستایی ایران، ۱۳۹۷).

براساس بررسی‌های به عمل آمده و با توجه به کارآیی ذاتی این سیستم تولیدی در صورتی که شرایط فنی، فرهنگی و اجتماعی فراهم باشد، بدلیل حمایت این شرکت‌ها از بهبود و افزایش بهره‌وری از منابع تولید و

- هم‌چنین براساس ماده (۲) قانون تشکیل شرکت‌های سهامی زراعی - مصوب ۱۳۵۲ افراد ذیل مشمول تشکیل شرکت سهامی زراعی هستند:
- کشاورزانی که در اجرای قوانین و مقررات اصلاحات ارضی و قوانین تقسیم و فروش خالصجات مالک یا مستأجر زمین شده یا بشوند.
- خرده‌مالکانی که در اجرای قوانین و مقررات اصلاحات ارضی شق تقسیم را انتخاب نموده‌اند در صورت تمایل آن‌ها و با موافقت وزارت متبوع.
- کشاورزان و خرده‌مالکانی که مشمول هیچ یک از مراحل قوانین و مقررات اصلاحات ارضی نبوده و هنگام تصویب قانون اصلاحات ارضی (۱۳۴۰/۱۰/۱۹) شخصاً و مستقیماً به امر زراعت اشتغال داشته‌اند (سازمان مرکزی تعاون روستایی ایران، ۱۳۹۷).

شرایط منابع و عوامل تولید

- از آنجا که شرکت سهامی زراعی براساس یکپارچگی اراضی خرد و پراکنده و ایجاد یک واحد تولیدی- فرآوری بزرگ و اقتصادی شکل می‌گیرد؛ لذا مهم‌ترین شرایط منابع تولید برای تشکیل آن عبارت‌اند از:
- برخورداری از اراضی همجوار در یک روستا یا چند روستا.
- دارای حَقّابه با تایید وزرات نیرو مبنی بر تأمین آب مورد نیاز.
- دارای شرایط حدنصاب فنی و اقتصادی مطابق ضوابط
- دارای اسناد قانونی مالکیت زمین.

اولویت مناطق ویژه تشکیل شرکت

- با رعایت حد فنی و اقتصادی تشکیل شرکت‌های سهامی زراعی در مناطق ذیل در اولویت است.
- در مناطق روستایی که دچار حوادث طبیعی از قبیل زلزله، سیل و کمبود آب شده‌اند.

رسالت اصلی این شرکت‌ها توسعه روستایی و کشاورزی منطقه‌ای است. برای تبیین این موضوع ذیلاً به توقعات و اهداف مورد نظر اشاره می‌شود:

- افزایش و ارتقاء سطح رفاه اجتماعی کشاورزان و کمک به بهزیستی آنان
- جلوگیری از خرد شدن و تقسیم اراضی کشاورزی به قطعات کوچک غیراقتصادی در اثر قانون ارث، انتقال و خرید و فروش
- یکپارچه‌سازی اراضی پراکنده و تشکیل واحدهای مکانیزه
- ایجاد امکانات همه‌جانبه برای بکار بردن ماشین‌آلات کشاورزی و استفاده از فناوری‌های نوین کشاورزی
- متمرکز و متشکل نمودن قابلیت‌های انسانی و مادی پراکنده
- ایجاد روحیه همکاری در کشاورزان جهت مشارکت فعال آنان در تصمیم‌گیری‌ها و تعیین نیازهای اجتماعی و تولیدی
- آشنایی کشاورزان با اصول و شیوه‌های پیشرفته کشاورزی از طریق برنامه‌های آموزشی و ترویجی
- ایجاد اعتماد به نفس در کشاورزان به منظور مشارکت فعال‌تر در امور فنی، تولیدی و اداری
- توسعه و ترویج کارآفرینی غیر زراعی به عنوان عامل پشتیبان بخش کشاورزی منطقه
- ایجاد روحیه سازندگی و خلاقیت در روستائیان
- ارتقاء بهره‌وری نیروی انسانی فعال و موجود در روستاهای کشور
- ایجاد اشتغال مولد کشاورزی و روستایی و جلوگیری از مهاجرت روستائیان به به شهرها
- بهبود بهره‌وری تولیدات کشاورزی
- ایجاد صنایع تبدیلی و تکمیلی کشاورزی و روستایی به منظور ایجاد ارزش
- افزایش میزان تولید ناخالص ملی در بخش کشاورزی با گسترش کشاورزی نوین و ارائه خدمات زیربنایی
- شناسایی و پرورش استعداد‌های روستائیان در زمینه‌های مختلف و ارائه آموزش‌های لازم

جلوگیری از هدر رفت سرمایه‌های ملی و افزایش تولید در یک منطقه خاص، حتی با مساحت محدود و البته مقتضی (بنا به دیدگاه‌های کارشناسی)، این واحدها در سطوح کوچک، متوسط و بزرگ نیز قابل ایجاد و توسعه خواهند بود. شرکت‌های سهامی زراعی از زمان تشکیل، مورد بحث‌های موافق و مخالف بسیاری را داشته است و به وسیله متخصصین و گروه‌های مختلف مورد نقد و بررسی قرار گرفته است که از جمله می‌توان به تأکیدی که در این بررسی‌ها در زمینه کارایی آن‌ها شده است به موارد زیر اشاره کرد.

- ۱- استفاده از روش‌های پیشرفته کشاورزی و اعمال سیاست‌های عمومی در مسائل کشاورزی
 - ۲- توسعه فنون پیشرفته و مکانیزاسیون
 - ۳- جلوگیری از خرد شدن و تقسیم اراضی مزروعی به قطعات کوچک غیراقتصادی
 - ۴- افزایش راندمان آبیاری با استفاده از کشت‌های یکپارچه
 - ۵- فراهم شدن زمینه‌های مساعد برای اجرای برنامه‌های زیربنایی و مهندسی زراعی
 - ۶- ممانعت از تبدیل اراضی کشاورزی برای فعالیت‌های غیرتولیدی
 - ۷- استفاده از امکانات بالقوه موجود در توسعه اقتصادی حوزه عمل این شرکت‌ها
 - ۸- افزایش سطح زیرکشت و افزایش تولید در واحد سطح، نگهداری و بهره‌برداری صحیح از منابع طبیعی و آب و خاک
 - ۹- جذب نیروی انسانی فعال منطقه از طریق ایجاد و توسعه فعالیت‌های جانبی
 - ۱۰- توسعه آموزش و بهبود مهارت‌ها و ارتقاء فرهنگ کار جمعی
 - ۱۱- افزایش درآمدها (کلانتری، ۱۳۸۹؛ سازمان مرکزی تعاون روستایی، ۱۳۹۷).
- با بررسی اهداف اصلی و فرعی و نیز عملکرد شرکت‌های سهامی زراعی معلوم می‌شود که این واحدها منحصراً بعنوان یک نظام بهره‌برداری مطرح نگردیده‌اند بلکه

اجرای برنامه‌های ملی و منطقه‌ای توسعه کشاورزی و عمرانی

شرکت‌های سهامی زراعی از بدو تأسیس موفق شده‌اند برنامه‌های توسعه کشاورزی اعم از ملی یا منطقه‌ای مهم مربوط به قلمرو فعالیت خود را به نحو مطلوبی اجراء نمایند که کشت محصولات استراتژیک نظیر غلات، چغندر قند، ذرت، کلزا و جالیز و همچنین مبارزه با آفات، امراض، علف‌های هرز در سطح وسیع و یکپارچه از مصادیق این امر محسوب می‌شوند. برنامه‌های عمرانی نیز به سهولت در محدوده عمل شرکت اجراء شده است، احداث درمانگاه، تأمین برق، احداث جاده‌های ارتباطی، تأسیس مدارس ابتدائی، راهنمایی و دبیرستان، بهسازی محیط روستایی، احداث مسکن برای کارکنان و سهامداران، احداث حمام، ایجاد فروشگاه‌های مختلف، تأسیس بانک، احداث نانوائی، احداث اماکن مذهبی و نظایر این‌ها از جمله اقدامات عمرانی این شرکت‌هاست.

اجرای عملیات آب و خاک

شامل عملیات تسطیح، انتقال آب، ایجاد شبکه بین منابع آبی، جاده دسترسی به مزارع و آبیاری تحت فشار است که در سطح اراضی شرکت‌های سهامی زراعی اجرا شده و تنها در قالب این نوع از الگوی نظام بهره‌برداری و اعمال یک مدیریت صحیح و واحد، قابل بهره‌برداری و نگهداری است. خلاصه فعالیت‌های انجام شده در جداول شماره (۲) آورده شده است.

- ارائه خدمات عمرانی و زیربنائی از قبیل ایجاد راه، ساختمان، برق، شبکه‌های آبیاری، تجهیز و نوسازی اراضی کشاورزی، خدمات مهندسی و زراعی و مسکن به منظور پیشبرد اهداف توسعه روستایی و کشاورزی

- مدیریت مطلوب عوامل تولید در بخش کشاورزی

- امکان اعمال به موقع و جامع سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه کشاورزی (اجرای الگوی کشت، یکپارچه‌سازی اراضی و غیره)

- جذب سرمایه‌گذاران بخش خصوصی جهت سرمایه‌گذاری قابل اطمینان در پروژه‌های کشاورزی و عمرانی کشور (بی‌نام، ۱۳۹۳). با وجود نقش کلیدی شرکت‌های سهامی زراعی در توسعه کشاورزی و روستایی پس از انقلاب بسیاری از این شرکت‌ها از هم پاشیدند. بر اثر استمرار پیامدهای اصلاحات ارضی در بخش کشاورزی از جمله خردی و پراکندگی اراضی کشاورزی در دو دهه اخیر برخی از متخصصان مربوطه ایجاد شرکت‌های سهامی زراعی را منوط به تغییر در ساختار تشکیلاتی پیشین آن با رویکردی مشارکت محور بعنوان راهبردی مناسب در جهت تبدیل تهدیدهای موجود به فرصت‌ها می‌دانند؛ بر این اساس این شرکت‌ها روندی رو به احیا گرفته‌اند (ساریخانی، ۱۳۸۴).

مزایای فعالیت کشاورزی شرکت‌های سهامی زراعی نسبت به کشاورزی متعارف و دهقانی

جدول ۲- عملیات اجرا شده در شرکت‌های سهامی زراعی تأسیس شده تا پایان سال ۱۳۹۱

استان	شرکت	مربع (متر مربع)	تاریخ	هکتار	تراکتور (دستگاه)	تعداد (تعداد)	سایر موارد	موارد احداث و خریداری شده	
								تاریخ	هکتار
اصفهان	نیوان سوق	۴۴۷	۱۰۰۰	۱۰۰۰	۲	-	تجهیز و نوسازی به سطح ۲۷۰ هکتار		
	سیب چاه	۴۲۰	۴۵۰	۷۰۰	۲	۱۲	از محل اعتبارات دیگر احداث و تجهیز ۹ حلقه چاه		
	مهدی آباد	۴۲۰	۴۵۰	۷۰۰	۲	۱۲	از محل اعتبارات دیگر احداث و تجهیز ۲ حلقه چاه		
	آیسک	۴۲۰	۴۵۰	۷۰۰	۲	۱۲			
	خوشاب	۴۲۰	۴۵۰	۷۰۰	۲	۱۲	از محل اعتبارات دیگر احداث و تجهیز ۷ حلقه چاه		
خراسان جنوبی	سهل آباد	۴۲۰	۴۵۰	۷۰۰	۲	۱۲	از محل اعتبارات دیگر احداث و تجهیز ۲ حلقه چاه		
	سنگرد	۱۵۱	۱۰۰۰ تنی	-	-	-	مسکونی ۱۳۶ مترمربع، لوله گذاری ۱۶ کیلومتر، مطالعات ۱۳۲۰ هکتار		
خراسان رضوی	کمایستان	۱۱۵	۱۰۰۰ تنی	-	۱	-	خرید لوله ۷۱۵۰ متر		
خراسان شمالی	تیتکانلو	۱۵۰	۵۰۰ تنی	-	۱	-	-		
	امیرآباد	-	-	-	-	-	انجام مطالعات فاز یک در سطح ۱۲۰۰ هکتار		
سمنان	پل ابریشم	-	-	-	-	-	تجهیز و نوسازی به سطح ۱۰۰ هکتار و اجرای لوله گذاری		
	سیستان و بلوچستان	بازسازی و تعمیر			۲	-	خرید لوله ۲۰ میلی متری به طول ۲۰ کیلومتر، محوطه سازی و خرید فیلتراسیون		
فارس	ایزدخواست	۳۸۰	۵۰۰	۷۰۰	۲	۲	۲۸۰ متر مربع دفتر کار شرکت		
کرمان	نساءبیم	۷۵۰	۲۴۰	-	۱	۱	-		
هرمزگان	جگین	۶۰۰	-	-	-	-	دیوارسازی و محوطه سازی		

منبع: گزارش عملکرد طرح راه اندازی و اجرای عملیات آب و خاک شرکت‌های سهامی زراعی به شماره طرح ۴۰۱۵۲۰۱۰ - معاونت آب و خاک - دفتر امور آب و خاک کشاورزی

اشتغال‌زایی برای جامعه هدف

برخلاف استفاده از روش‌های نوین و مکانیزه نمودن کشاورزی، این شرکت توانسته است از طریق ایجاد ارزش افزوده در زنجیره تأمین محصولات تولیدی نسبت به جذب نیروهای فعال و مولد جامعه روستایی در زمینه‌های مختلف اقدام و از روند مهاجرت آنان جلوگیری نماید. در شرکت سهامی زراعی امکان کار و فعالیت سهامدار بر روی اراضی شرکت فراهم است. به طوری که علاوه بر اخذ سود سهام در پایان سال، سهام‌داران می‌توانند در چارچوب ضوابط تعیین شده، سهمی از تولید شرکت را نیز دریافت نمایند. در حال حاضر در ۳۰ شرکت سهامی زراعی موجود تعداد ۶۵۰ نفر به طور مستقیم و ۲۵۰۰ نفر به طور

غیرمستقیم مشغول به کار هستند که این تنها به دلیل تنوع فعالیت‌ها در این نوع از الگوی نظام بهره‌برداری میسر است.

تکمیل زنجیره تولید

در شرکت‌های سهامی زراعی با ایجاد کارگاه تولید نشاء، کارخانه بوجاری و تولید بذر اصلاح شده و یا راه‌اندازی واحدهای فرآوری محصولات (مانند بسته‌بندی زعفران و صنایع لبنی) شرکت‌های حمل و نقل و امکانات پشتیبانی فنی (مانند باسکول، پمپ بنزین و غیره) اقدامات لازم در چارچوب مقررات پیش‌بینی شده در اساسنامه شرکت‌ها انجام شده است که تعدادی از آنها به شرح جدول (۳) است:

جدول ۳ - اقدامات شرکت‌های سهامی زراعی در رابطه با تکمیل زنجیره تولید

ردیف	موضوع	واحد
۱	کارگاه تولید نشاء خربزه	۱ شرکت
۲	کارخانه بوجاری و تولید بذر اصلاح شده	۴ شرکت
۳	کارخانه تولید لبنیات	۲ شرکت
۴	کارگاه بسته‌بندی زعفران	۱ شرکت
۵	کارخانه خوراک دام	۲ شرکت
۶	کوره آجرپزی	۱ شرکت
۷	پمپ بنزین	۱ شرکت
۸	مرکز جمع‌آوری شیر	۱ شرکت
۹	باسکول	۲ شرکت
۱۰	شرکت حمل و نقل	۱ شرکت
۱۱	ایجاد واحد گاوداری	۵ شرکت
۱۲	ایجاد واحد پرورش گوسفند	۳ شرکت

منبع: سازمان مرکزی تعاون روستایی ایران، ۱۳۹۷

دیگر، امکان حفاظت و نگهداری فنی و اصولی از منابع طبیعی نظیر زمین، مرتع، جنگل، آب و غیره وجود دارد.

آموزش و مهارت نیروهای مولد بومی

بخش‌های عمده فعالیت و به ویژه امور فنی در واحدهای ماشین آلات، مکانیزاسیون، واحدهای دام و طیور و زراعت و غیره از طریق آموزش نیروهای بومی و محلی اداره می‌شوند و تا کنون علاوه بر تنظیم و اجرای برنامه‌های آموزش مدیریت اجرایی مزرعه برای کارشناسان استان، تعداد زیادی نیروی ماهر در رشته‌های مختلف در واحدهای تابعه شرکت آموزش دیده و وارد بازار کار شده‌اند.

ارتقاء فرهنگ تعاونی

فعالیت‌های جمعی و اشتغال تخصصی افراد و دگرگونی در نظام تولیدی و همچنین تداوم مدیریت متمرکز سبب شده است که فرهنگ کارجمعی بتدریج اشاعه پیدا کند و بسیاری از آسیب‌ها و ناهنجاری‌های اجتماعی نظیر اعتیاد به مواد مخدر و خرید و فروش آن در محدوده شرکت به شدت کاهش یافته و از طریق با ارتقاء وضعیت اقتصادی و رفاهی تعداد افراد تحصیل کرده در مقاطع مختلف تحصیلی و به ویژه دانشگاه به نحو چشم‌گیری افزایش یابد.

* واحد گاوداری: شرکت سهامی زراعی اسلام آباد ۴۶۰ رأسی، سهامی زراعی خضری ۱۰۰۰ رأسی، سهامی زراعی نیل آباد ۵۷۰ رأسی، سهامی زراعی گلپایگان ۱۶۰۰ رأسی، سهامی زراعی بهکده رضوی ۱۷۰ رأسی.

* واحد پرورش گوسفند: سهامی زراعی نیل آباد ۱۲۰۰ رأسی، سهامی زراعی گلپایگان ۳۰۰۰ رأسی، سهامی زراعی بهکده رضوی ۳۶۰۰ رأسی.

* واحد خوراک دام: سهامی زراعی خضری ۵۰ تنی، سهامی زراعی سهامی زراعی گلپایگان ۱۵ تنی.

* کارخانه تولید لبنیات: سهامی زراعی خضری با ظرفیت ۱۵ تن در روز، سهامی زراعی گلپایگان با ظرفیت ۱۰ تن در روز.

* واحد بسته‌بندی: سهامی زراعی اسلام آباد کارخانه نفیس زعفران گلستان (سازمان مرکزی تعاون روستایی، ۱۳۹۷).

حفاظت از منابع طبیعی

نگهداری و بهره‌برداری صحیح از منابع طبیعی از مولفه‌های اساسی توسعه پایدار کشاورزی است. در کشاورزی خرده‌مالکی و دهقانی نه تنها حفاظت و نگهداری اصولی و فنی از این منابع حیاتی صورت نمی‌گیرد، بلکه در اغلب موارد موجبات فرسایش آنها نیز فراهم می‌شود. در شرکت‌های سهامی زراعی به دلیل اعمال مدیریت متمرکز از یک سو و حضور کارشناسان مجرب کشاورزی از سوی

حفظ مالکیت

دستگاه برنامه ریز بخش کشاورزی (وزارت جهاد کشاورزی) متصل بوده و به سهولت قادرند این رابطه را برقرار سازند و استفاده از تسهیلات اعتباری، خدماتی، پژوهشی، آموزشی، بازرگانی و امثال آن از همین طریق صورت می‌گیرد. (صندوق مطالعاتی نظام‌های بهره‌برداری ایران، ۱۳۷۲، عبدالمهی، ۱۳۷۷).

بررسی‌های آماری نشان می‌دهد که شرکت سهامی زراعی در امر تثبیت وضع مالکیت کشاورزان عضو توفیق استثنائی داشته و حفظ مالکیت و سهام و ارزش افزوده آن برای کشاورزان در این شرکت‌ها به عنوان یک مزیت بسیار چشم‌گیر مورد اهمیت است.

چگونگی پذیرش شرکت‌های سهامی زراعی

اهمیت مبحث نظام بهره‌برداری کشاورزی مجدداً با گذشت یک دهه از پیروزی انقلاب مطرح شد. در واقع تا سال ۱۳۶۸ جز در جلسات پراکنده هیچ بحثی از نظام بهره‌برداری مطرح نمی‌شد. تصور این بود که بحث نظام بهره‌برداری جنبه سیاسی دارد؛ زیرا بلافاصله موضوع مالکیت و زمینداری به ذهن می‌آمد. محافل دانشگاهی و پژوهشی در این عرصه راه خود را برگزیدند و دستگاه‌های اجرایی به راه دیگری رفتند و وظایفی متفاوت انجام می‌دادند. اما تحول جدیدی در شیوه تولید ایجاد نمی‌شد. مادامی که نظام بهره‌برداری درست عمل نکند، بقیه کارها نیز محقق نمی‌شود. مطالعاتی در گذشته انجام شد؛ اما منابع جامعی در دسترس نبود که دستگاه اجرایی به آن مراجعه و نقاط قوت و ضعف سهامی زراعی را بررسی کنند و بشناسند و از نقاط قوت در جهت از بین بردن نقاط ضعف استفاده نمایند.

قوانین و آیین‌نامه‌های مهم بخش کشاورزی در سال ۱۳۴۶ تدوین شد. ۵۰ سال از آن قوانین و آیین‌نامه‌ها گذشته است. آن‌ها در زمان خود شاید از برخی جنبه‌ها مترقی بودند؛ اما نیاز به تجدیدنظر دارند. رویه غالب این بود که اگر ۵۱ درصد کشاورزان وجود سهامی زراعی را نمی‌خواستند، مابقی محکوم به پذیرش رای آنان بودند؛ غافل از آن که حتی ۱۰ درصد آرای مخالف هم می‌تواند این سیستم را به هم بریزد. امروزه مردم روستا اطلاعات بیشتری دارند و نوع نگرش آن‌ها فرق کرده است. بسیاری از آن‌ها مدعی هستند، شرکت‌های سهامی زراعی به نسبت سایر نظام‌های بهره‌برداری موجود مطلوب‌تر است.

مدیریت سازمان یافته و یکپارچگی کشت

کوچک‌تر شدن و پراکندگی مداوم اراضی زارعین بر اثر فروش قطعات و ناکاشت ماندن و یا ضعف مدیریت ناشی از فوت زارع و مسایل توارث به طور مداوم کشاورزی کشور را تهدید می‌کند، در شرکت‌های سهامی زراعی ضمن این‌که اراضی زارعین ادغام شده و بصورت کاملاً یک پارچه کشت و اداره می‌شود، تبعات ناشی از فوت، از کارافتادگی، مهاجرت زارعین و نظایر آن هیچ‌گونه اثرات منفی در نظام کشت ایجاد نمی‌کند و با قواعد و مقررات خاص مدیریت و هدایت امور تولید بطور منسجم ادامه می‌یابد.

تعدیل درآمد ساکنین روستاها

وجود یا فقدان زمین بین روستائیان باعث شده که مردم روستاها به دو قشر زارع و خوش نشین تقسیم شوند، کشاورزان نیز از سه طبقه خرده‌پا، متوسط و مرفه تشکیل شده‌اند و اختلاف اقشار و طبقاتی موجود در روستاها همچنان لاینحل باقی مانده و با افزایش جمعیت شدت می‌یابد و شرکت‌های سهامی زراعی، با اجرای برخی از مقررات اختصاصی، می‌توانند نظام تعدیل نسبی درآمد اقشار گوناگون ایجاد نمایند.

پایگاه و تربیون مطمئن

روستائیان و کشاورزان کشور امکانات و شرایط کافی برای ارائه نظرات، انتقادات و پیشنهادهای خود به برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران بخش را در اختیار ندارند. شرکت‌های سهامی زراعی که از حضور و خدمت تمام وقت کارشناسان کشاورزی بهره‌مند می‌باشند به بدنه اصلی

اصل کار شرکت‌های سهامی زراعی خوب است؛ اما نباید توجه به آن مقطعی باشد و این امر لازم است که به صورت مستمر و پویا ادامه یابد. گزارش‌های قبلی هم باید واکاوی و تحلیل شود و به صورت مکتوب درآید. اگر بتوان یک نظام بهره‌برداری نوین و مناسب زمان، مکان و فضای جغرافیای طبیعی کنونی کشور را طراحی کرد، ارجح است؛ اما اگر نتیجه بگیریم که نظام بهره‌برداری مناسب دیگری وجود ندارد، باید نظام‌های بهره‌برداری موجود را اصلاح و تقویت کرد.

به طور مثال تعاونی‌های تولید به شکل سنتی خود شاید تا مقطع زمانی خاصی کشتش داشته باشند، اما باید تغییر کنند. نظام‌های بهره‌برداری در عین حال تابع مسائل سیاسی است و به تبع مسائل سیاسی، اجتماعی و اقتصادی حرکت می‌کنند.

شرکت‌های سهامی زراعی قبل از هر چیز یک سهامی هستند و از نقطه نظر تفکر در دهه‌ی کارآمدی بخش کشاورزی ظهور یافتند (عبدالهی، ۱۳۷۷).

مشکلات و تنگناهای شرکت‌های سهامی زراعی

تشکیل شرکت‌های سهامی زراعی، برخلاف محتوای ظاهری نخستین قانون مربوط به این شرکت‌ها که رأی ۵۱ درصد از دهقانان را برای تشکیل شرکت‌ها ضروری می‌دانست، اما ایجاد این شرکت‌ها عملاً به صورت اختیاری نبود و وزارت اصلاحات ارضی هر جا که صلاح می‌دانست آن را تشکیل می‌داد. ایجاد شرکت‌های سهامی زراعی با اجبار همراه بود و همین موضوع بر مناسبات اقتصادی و اجتماعی روستا تأثیر ژرفی را از خود باقی گذاشت و عدم تفاهم و آمادگی روستائیان به همکاری با شرکت‌ها باعث گردید که در سال ۱۳۴۸ عده‌ای از خانوارهای سهام‌دار، نصفه‌کاری در خارج از حوزه عمل شرکت را بر کار روزمزدی در شرکت ترجیح داده و برای این منظور روستای محل سکونت خود را ترک نموده و به روستاهای دیگر رفتند (کلانتری و موحد محمدی، ۱۳۹۴). از نظر ساختار اداری نیز شرکت‌های سهامی زراعی به وسیله

دستگاه اداری دولت تأسیس و اداره می‌شد و مدیرعامل در رأس هرم قدرت قرار داشت و پس از وی مهندسان، کارشناسان، سپاهیان ترویج و کارکنان شرکت جای داشتند و سپس نوبت به خرده‌مالکان و آن دسته از معتمدانی می‌رسید که با مدیریت شرکت همکاری نزدیک داشته و به عنوان رئیس و اعضای هیئت مدیره انتخاب می‌شدند (اشرف، ۱۳۶۱). لذا، سلب مالکیت از دهقانان و سرانجام فقدان سودآوری شرکت‌ها سبب گردید تا نارضایتی روستائیان تشدید شود. این نارضایتی‌ها باعث شد تا دولت اعلام کند که سهام‌داران می‌توانند بدون هیچ محدودیتی سهام خود را به یکدیگر منتقل کنند و بدین ترتیب با تشویق دهقانان به فروش سهام خود، به گسیختگی آنان از زمین و تمرکز سهام در دست ثروتمندان ده کمک کرد و بدین ترتیب این شرکت‌ها نیز به تقویت سرمایه‌داری بزرگ کشاورزی مبدل شد. شرکت‌های سهامی زراعی اگرچه به واسطه حمایت‌های دولت و کسب اعتبارات و فرصت‌های مناسب، از حیث یکپارچه‌سازی اراضی و به کارگیری روش‌های نوین و افزایش راندمان تولید در واحد سطح موفق بودند، اما به دلیل سلب مالکیت از زارعان و حذف آنان از فرآیند مدیریت تولید به نحوی که به سهام‌داری صرف تبدیل شده بودند، در جلب رضایت و مشارکت کشاورزان ناکام ماندند. این شرکت‌ها از بعد مدیریتی نیز با مشکلات زیر مواجه شدند:

- بستگی شرکت به توانایی و صحت عمل یک مدیرعامل،
- فقدان انگیزه مالی برای کارکنان شرکت‌ها که اغلب حقوق ثابتی داشتند،
- فقدان امکانات برای پرورش استعداد‌های مدیریتی و کارآفرین دهقانان،
- تحمیل الگوهای کشت از مرکز، بدون توجه به شرایط منطقه‌ای که به خسارات فراوانی منجر می‌شد و ناشی از عدم تطبیق محصولات کاشته شده با اقلیم منطقه بود،
- کمبود مدیران با تجربه کافی، به علاوه کمبود حقوق و مسئله مسکن سبب می‌شد که مدیران موجود در شرکت‌ها

مشکلات برون بخشی

نظیر اشتغال، مشکل و غیرمقدور بودن ارائه خدمات عمرانی و رفاهی در قلمرو اینگونه شرکتهای، افزایش غیرمنطقی قیمت زمین و عدم تجانس آن با نرخ بازده سرمایه و میزان تولید بوده است.

مشکلات بخش کشاورزی

نظیر تعارض منافع ملی و درازمدت بخش کشاورزی با منافع خصوصی کشاورزان، نابرابری توزیع زمین در بین کشاورزان، نرخ کم سرمایه گذاری در بخش کشاورزی نسبت به سایر بخشهای اقتصادی بوده است. شاید اشکال عمده کشاورزان آن است که قبل از هر چیز به درآمد حاصل از شرکتهای زراعی توجه دارند. از این رو شرکت سهامی زراعی را با یک نظام معمول خردهمالکی مقایسه می کنند در صورتی که این دو با هم متفاوت اند و بین رسیدن، مراقبت، رسیدگی، توجه و سرمایه گذاری و نرسیدن و عدم توجه تفاوت وجود دارد.

مشکلات منطقه ای

مشکلات منطقه ای به دلیل وجود سوابق، توانها، ابتکارات و مدیریتهای مختلف در بین مجریان مناطق نسبت به اجرای برنامه.

مشکلات اختصاصی شرکتهای سهامی زراعی

نظیر ناهمگونی قلمرو فعالیت، فقدان برنامه مدون و بلندمدت از یک سو و ناآشنایی مدیرعامل نسبت به محیط جدید کار و عدم آگاهی اعضای هیئت مدیره از شرایط نوین از سوی دیگر، عدم وجود معیار و ضوابط در ارزیابی حق استفاده مطلق و دایم از عوامل زمین (زمین، ماشین آلات، موتور پمپ و غیره). به منظور تعیین سهام، عدم انعطاف پذیری قانون و اساسنامه با شرایط خاص منطقه، عدم تجانس بین بکارگیری روشها، فنون و مقاطع زمانی و منطقه ای و اعمال مدیریت دولتی در شرکت بوده است (حقوقی، ۱۳۸۶، ساریخانی، ۱۳۸۴ و وزارت تعاون و امور

نیز بیش از سه تا چهار سال در این شرکتهای باقی نمانند (توکلی، ۱۳۸۴).

مسائل فوق و عدم رضایت کشاورزان از یک سو و وابستگی به دولت و درگیر شدن در نظام بوروکراتیک از سوی دیگر موجب عدم توفیق شرکتهای سهامی زراعی گردید. این شرکتهای هر چند در زمینههایی چون افزایش تولید و درآمد به موفقیتهای نسبی دست یافتند، ولی از لحاظ اجتماعی مدل قابل قبولی برای کشاورزان نبودند. زیرا کشاورز از یک عامل تصمیم گیرنده در امور زراعی، به سهام دار و کارگر مزدبگیر تبدیل شده بود. نقطه ضعف دیگر این الگو آن بود که بار مالی دولت را افزایش می داد، به گونه ای که این الگو قابل توسعه به تمام مناطق نبود. سرانجام پس از انقلاب اسلامی به سبب عدم رضایت سهام داران، این شرکتهای منحل شدند (کلانتری، ۱۳۸۹). در واقع علی رغم جایگاه و نقش بالقوه این شرکتهای در تحقق اهداف مذکور، در عمل به دلایل عدیده از جمله جدایی مالکیت و تصرف، جدایی تصرف و مدیریت، سلطه شرکت بر اعضای سهام دار، توانایی مدیریت شرکت در انتخاب نیروی کار از میان افراد غیرسهام دار، علی رغم وجود متقاضی کار در بین سهام داران، حذف سهام داران از اعمال هر گونه دخل و تصرف در تعیین سرنوشت خویش، عدم توجه به نیازها و خواستهای سهام داران، عدم وجود اعتماد متقابل بین اعضاء و مدیریت و عدم موفقیت مدیریت شرکت در جلب مشارکت حقیقی اعضاء، این شرکتهای با جامعه روستایی پیوندی درخور پیدا نکردند و لذا پایدار نماندند و با وقوع انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ همه آنها به استثنای شرکتهای خضری، اسلام آباد و تربت جام، در خراسان و گلپایگان در اصفهان و جیرفت در کرمان منحل شدند (عبداللهی، ۱۳۷۷).

علاوه بر مشکلات فوق، شرکتهای مزبور در مسیر توسعه با مشکلاتی مواجه بودند که پژوهشگران، مشکلات و موانع اینگونه شرکتهای را به شرح زیر بیان کرده اند:

شرکت‌های سهامی زراعی محسوب می‌شود؛ که نشان دهنده تخصیص دیر هنگام اعتبارات است.

- عدم تناسب حجم اعتبارات تخصیص یافته با عملیات مورد نیاز.

- ادغام ردیف‌های اعتباری از سه ردیف به یک ردیف و عدم واگذاری آن به دفتر نظام‌های بهره‌برداری

مکان‌یابی نادرست در راه‌اندازی و تأسیس تعدادی از شرکت‌های سهامی زراعی به تناسب پتانسیل‌های منطقه‌ای:

- عدم آگاهی کامل اعضاء در واگذاری اراضی در ابتدای تأسیس سهامی زراعی.

- ارتباط کمتر با مراکز تحقیقات و آموزش و بهره‌مندی کمتر از نتایج فعالیت‌های آن‌ها.

- عدم اطلاع رسانی لازم به اعضاء در خصوص فعالیت‌های شرکت سهامی.

- عدم ارتباط تنگاتنگ با سازمان و نهادها.

- پایین بودن بهره‌وری برخی از فعالیت‌ها در شرکت سهامی زراعی با توجه به سرمایه‌های موجود.

- استفاده از فناوری‌های نوین در سطح محدود و عدم استفاده از آن در سطح گسترده

- کم توجهی به آموزشی نیروهای انسانی شرکت (هیأت مدیره، مدیرعامل و کارشناسان).

- ضعف حمایت دولت در تکمیل زیرساخت‌ها و زیربناهای شرکت.

- کمبود اعتبارات و تسهیلات بلاعوض یا کم بهره.

- نبودن سرمایه در گردش برای شرکت‌های تازه تأسیس.

- خشکسالی و پایین آمدن سطح سفره‌های آب‌های زیرزمینی

- مشکل جذب نیروی کار فصلی در مناطق دارای شرکت سهامی زراعی.

- بالا بودن قیمت نهاده‌های کشاورزی (کود، سوخت و هزینه برق).

- کاهش عملکرد و مقرون به صرفه نبودن کشاورزی به دلیل خشکسالی و انواع کنش‌های محیطی.

روستاها، ۱۳۵۲). به طور کلی چالش‌های فعالیت شرکت‌های سهامی زراعی شامل موارد زیر است.

- ناآگاهی کشاورزان از عملکرد شرکت‌های سهامی زراعی - انتظارات بیش از حد جامعه دهقانی از عضویت در این شرکت‌ها

- تعارضات ساختار شرکت‌های سهامی زراعی با جامعه روستایی و برخی تجارب بومی آنان

- نقش دولت، اهداف و سیاست‌ها در روند تشکیل و بقا شرکت‌های سهامی زراعی

- فعالیت و سازمان کار در شرکت‌های سهامی زراعی و ناهماهنگی و تعارضات آن با ساختار جامعه دهقانی

- نحوه استقبال جامعه روستایی از ایجاد این شرکت‌ها - روحیه و شرایط فرهنگی جامعه روستایی از نحوه کار در این شرکت‌ها

- شرکت‌های سهامی زراعی در توسعه کشاورزی، بهبود

روش‌های تولید و افزایش عملکردها، تنوع فعالیت‌ها و تلفیق خدمات مهندسی و صنعتی با کشاورزی و همچنین

افزایش درآمدها نقش مثبت داشته‌اند،

- این شرکت‌ها در تشکل کشاورزان و غلبه بر روحیه تک‌روی و محافظه‌کارانه زارع و نیز تغییر مالکیت زمین

مشخص، به سهام‌دار یک واحد بزرگ تولیدی و کار جمعی، با نارسایی‌هایی روبه‌رو بوده‌اند، چنان که موفقیت‌های

اقتصادی و یا عدم موفقیت، این احساس تعلق به شرکت را تضعیف و یا تقویت می‌کرد.

- التهابات اوایل انقلاب و القانات برخی گروه‌ها از یک سو و عدم حمایت وزارت کشاورزی از سوی دیگر، از عوامل

اصلی فروپاشی شرکت‌های سهامی زراعی به شمار می‌روند، با وجود این، انحلال این شرکت‌ها بیانگر آن است که با

توجه به عمر کوتاه آن‌ها، این شرکت‌ها هنوز نهادینه نشده بودند.

- فاصله قابل توجهی بین زمان ثبت شرکت تا زمان راه‌اندازی شرکت و اتمام عملیات آب و خاک وجود دارد

که این موضوع یکی از چالش‌های مهم تشکیل و استقرار

- پایین بودن قیمت تضمینی محصولات کشاورزی از سوی دولت نسبت به بازار آزاد.

- کم توجهی به شرکت‌های سهامی زراعی در طرح هدف‌مندی یارانه‌ها (وزارت تعاون و امور روستاها، ۱۳۵۲؛ ازکیا، ۱۳۸۷؛ نعمتی‌زاده ۱۳۸۸؛ کلانتری و موحد محمدی، ۱۳۹۴؛ سازمان مرکزی تعاون روستایی ایران، ۱۳۹۷).

شرکت‌های سهامی زراعی دولتی هستند یا خصوصی؟

بر اساس قانون تشکیل شرکت‌های زراعی مصوب ۱۳۵۲ که اساسنامه آن مصوبه هیات دولت هست، در مرحله شکل‌گیری این شرکت‌ها برای مطالعه و اجرای عملیات آب و خاک، دولت به میزان ۸۵ درصد کمک بلاعوض می‌کند و مابقی کمک‌هایی که بعد از شکل‌گیری هست از طریق معرفی شرکت سهامی زراعی جهت اخذ تسهیلات بانکی به بانک‌های عامل است. بر اساس این قانون هیچ کدام از کارشناسان شرکت سهامی زراعی توسط وزارت جهاد کشاورزی انتخاب نمی‌شوند و مدیر عامل شرکت تنها فردی است که بایستی صلاحیتش مورد تأیید وزارت جهاد کشاورزی قرار بگیرد. بر اساس، هیئت مدیره برای اجرای تصمیمات مجامع عمومی و انجام برنامه‌های شرکت، مدیر عامل شرکت را از بین سه نفر کارشناس مورد اعتماد دارای شرایط زیر که وزارت جهاد کشاورزی صلاحیت آنها را تأیید نموده باشد انتخاب می‌نماید؛

الف - داشتن حداقل مدرک تحصیلی کارشناسی کشاورزی.
ب - داشتن حداقل پنج سال سابقه کار اجرایی مرتبط در بخش دولتی کشاورزی یا فعالیت حرفه‌ای تأیید شده توسط سازمان نظام مهندسی کشاورزی.

تبصره - گذراندن دوره‌های آموزشی تخصصی مربوط که توسط وزارت جهاد کشاورزی تعیین می‌شود برای مدیران عامل الزامی است. بر اساس ماده ۳ قانون شرکت‌های سهامی زراعی در جاهایی که دولت سهامدار هست در مناطقی که شرکت‌های سهامی زراعی تشکیل می‌شود سازمان مرکزی تعاون روستایی می‌تواند حق استفاده مطلق و دائم از اراضی موات و بایر و مسلوب‌المنفعه و دایر متعلق

به دولت را در اختیار شرکت‌های سهامی زراعی بگذارد، در این صورت سازمان مذکور به نسبت سهمی که باتوجه به تبصره ماده دوم این قانون تعیین می‌شود در شرکت ذی‌سهم خواهد بود و عواید حاصل از این سهام را به منظور کمک و تقویت شرکت‌های سهامی زراعی مربوط و یا زارعی که سهام کمتری را در اختیار دارند طبق آیین‌نامه‌ای که به تصویب شورای موضوع ماده ۱۷ برسد اختصاص خواهد داد (مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۸)؛ بنابراین با توجه به متن قانون تشکیل شرکت‌های سهامی زراعی این نکته استنباط می‌شود که شرکت‌های سهامی زراعی دولتی نیستند که بخواهیم از طریق سازمان خصوصی‌سازی این شرکت‌ها را به بخش خصوصی واگذار کنیم.

چالش‌های شرکت‌های سهامی زراعی

- ۱- ناآگاهی زارعان از عملکرد شرکت‌های سهامی زراعی
- ۲- توقعات جامعه دهقانی از عضویت در این شرکت‌ها
- ۳- تعارضات ساختار شرکت‌های سهامی زراعی با جامعه روستایی و برخی تجارب بومی آنان
- ۴- نقش دولت، اهداف و سیاست‌ها در روند تشکیل و بقاء شرکت‌های سهامی زراعی
- ۵- فعالیت و سازمان کار در شرکت‌های سهامی زراعی و ناهماهنگی و تعارضات آن با ساختار جامعه دهقانی
- ۶- اثرات فعالیت شرکت‌های سهامی زراعی از نظر اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی و مهاجرپرستی و مهاجرپذیری

- ۷- نحوه استقبال جامعه روستایی از ایجاد این شرکت‌ها
- ۸- روحیه و شرایط فرهنگی جامعه روستایی از نحوه کار در این شرکت‌ها (وزارت تعاون و امور روستاها، ۱۳۵۲، نعمتی‌زاده ۱۳۸۸).

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

شرکت‌های سهامی زراعی به عنوان نمونه کامل و جامعی از الگوی نظام بهره‌برداری و نهادی رسمی و قانونی در بخش کشاورزی است که در صورت طراحی و استقرار مناسب می‌تواند رهیافت موثر و کارآمدی از نظام تولید

جهد کشاورزی استقلال عمل را به آنان تفویض نماید. به سخن دیگر موافقت یا عدم موافقت تصمیمات شرکت نباید وابسته به تصویب وزارت جهد کشاورزی باشد.

- انتخاب متولی برای واحدهای روستایی: در مواد قانون تشکیل شرکت‌های سهامی زراعی به واحدهای روستایی اشاره شده است و از آنجا که با ایجاد شرکت‌های سهامی زراعی محدوده روستا به عنوان یک واحد تولیدی، اجتماعی و اقتصادی از بین می‌رود و تبدیل به یک واحد روستایی مرکب از چندین ده و مزرعه می‌گردد از اینرو باید متولی برای واحدهای روستایی مشخص شود؛ بنابراین پیشنهاد می‌گردد بعد از تشکیل شرکت‌های سهامی زراعی فردی از سوی هیات مدیره شرکت انتخاب و وظیفه محوله را انجام دهد.

- اجرای طرح آگاه‌سازی نسبت به عملکرد شرکت سهامی زراعی: نتایج مطالعات نشان داده است یکی از مشکلات انحلال شرکت‌های سهامی زراعی عدم آگاهی یا آگاهی اندک و ناکافی کشاورزان نسبت به عملکرد شرکت‌های سهامی زراعی بوده است. از این‌رو به منظور ایجاد پذیرش پایدار از سوی کشاورزان نسبت به شرکت‌های مزبور پیشنهاد می‌گردد طرح آگاه‌سازی در مناطقی که مستعد برای تاسیس و راه‌اندازی اینگونه شرکت‌ها شناخته شده‌اند برگزار گردد. البته شایان ذکر است در این طرح باید به کشاورزان اطلاعاتی راجع به نقاط قوت و ضعف، تهدیدها و حمایت‌هایی که در این زمینه وجود دارد ارائه داد. با انجام این مرحله می‌توان به بیش از ۹۵ درصد پذیرش پایدار بهره‌برداران و روستائیان دست یافت.

- ایجاد فرصت‌های شغلی برای فارغ‌التحصیلان گروه کشاورزی: از آنجا که توسعه و گسترش شرکت‌های سهامی زراعی بستر مناسبی برای اشتغال فارغ‌التحصیلان گروه عمده کشاورزی است، پیشنهاد می‌شود تحت آیین‌نامه یا تبصره‌ای، هیات مدیره، شرکت را ملزم به استخدام نیروی متخصص بومی نماید، با انجام این عمل می‌توان فرصت‌های شغلی برای این گروه از فارغ‌التحصیلان ایجاد نمود و در ضمن شرکت‌های سهامی زراعی می‌توانند از

بخش کشاورزی را ارائه نماید. این نظام پاسخ‌گوی بسیاری از نیازها و مشکلات اساسی بخش کشاورزی از قبیل خردی و پراکندگی اراضی، سطح پایین فن‌آوری، نواقص زنجیره تولید و ارزش، مناسبات غیررسمی و ناکارآمد، مدیریت منابع پایه و بسیار موارد دیگر بوده و در عین حال فرصت‌های مناسبی جهت توسعه بخش کشاورزی از ابعاد گوناگون را فراهم می‌کند (سازمان مرکزی تعاون روستایی ایران، ۱۳۹۷). براین اساس، با توجه به تجارب، مشکلات و چالش‌های مطرح شده در مطالعات پیشین، تلاش شده است، راهکارهای نو و جدیدی در خصوص رفع مشکلات و چالش‌های موجود به شرح زیر ارائه شود.

- تهیه نقشه کاداستر: با توجه به اهمیت وضع مالکیت و تعیین حدود و ثغور واحدهای بهره‌بردار در مناطق روستایی، پیشنهاد می‌گردد، قبل از تشکیل شرکت‌های سهامی زراعی نقشه کاداستر از واحدهای بهره‌بردار تهیه شود.

- مالکیت موقت: از آنجا که تبدیل مالکیت زمین به سهام از طریق واگذاری حق استفاده دائم و مطلق از اراضی کشاورزان به عنوان یکی از عوامل بروز مشکلات اجتماعی و ایجاد ذهنیت منفی درمیان کشاورزان این واحدها محسوب شده است و سلب مالکیت دائم و مطلق اراضی کشاورز عامل مهمی در عدم استقبال کشاورز از این طرح و برنامه بوده است، از این‌رو پیشنهاد می‌گردد مالکیت دائم اراضی به مالکیت موقت (رهن اراضی کشاورزان) تغییر یابد، زیرا با انجام این امر کشاورز اطمینان خاطر پیدا می‌نماید که با شرکت و همکاری در اجرای این برنامه اراضی خود را از دست نخواهد داد و احساس تعلق خاطری نسبت به این واحدها در او ایجاد می‌گردد.

- ایجاد استقلال عمل در تصمیم‌گیری: از آنجا که در سیاست‌های کنونی دولت، خصوصی‌سازی شرکت‌های زراعی مورد بررسی، توجه و تاکید قرار گرفته است؛ بنابراین، هیات مدیره شرکت باید از استقلال عمل بالایی در تصمیم‌گیری در کلیه امور شرکت برخوردار شوند؛ بنابراین لازم است ضمن بازنگری مواد قانونی، وزارت

نیروی متخصص و دانشگاهی در کنار نیروی کار بی‌سواد و کم‌سواد بومی بهره‌مند شوند.

- در کلیه مواد قانون و اساسنامه باید متولی اصلی راه‌اندازی و تاسیس مجدد شرکت‌های سهامی زراعی اصلاح شود.

- کاهش سهم مالیات، عوارض، حق‌الثبت و هزینه‌های شرکت: به منظور رشد و توسعه شرکت‌های سهامی زراعی پیشنهاد می‌شود ماده یازدهم قانون تشکیل شرکت‌های سهامی زراعی اصلاح شود به طوری که در این ماده اشاره شده است این‌گونه شرکت‌ها تا ده سال از پرداخت هرگونه مالیات، عوارض، حق‌الثبت و هزینه‌ها و وجوهی که طبق قوانین، سایر شرکت‌ها متعهد به پرداخت آن هستند معاف هستند که به نظر می‌رسد اگر بعد از پایان ده سال، شرایطی فراهم شود تا این‌گونه شرکت‌ها نسبت به سایر شرکت‌ها سهم کمتری در زمینه مالیات، عوارض، حق‌الثبت و هزینه‌ها بپردازند، این امر کمک زیادی به پایداری و ثبات شرکت‌های سهامی زراعی می‌نماید.

- توجه به بازاریابی خارجی: در ماده ۲۷ قانون تشکیل شرکت‌های سهامی زراعی به نظر می‌رسد علاوه بر موارد ذکر شده بهتر است به بازاریابی خارجی برای محصولات اساسی کشاورزی و دامی شرکت‌های سهامی زراعی نیز توجه شود.

- ایجاد صندوق ذخیره سود: از آنجا که از یک‌سو، ریسک‌پذیری فعالیت‌های کشاورزی بالاست و از سوی دیگر این بخش تحت تاثیر حوادث غیر مترقبه، آسیب‌پذیر است، از این رو پیشنهاد می‌گردد صندوقی تحت عنوان صندوق ذخیره سود شرکت‌های سهامی زراعی تأسیس شود تا در صورت بروز حوادث غیر مترقبه یا بحران مالی، این صندوق با حمایت‌های مالی به شرکت‌های متضرر بتواند حیات اقتصادی آن‌ها را حفظ نماید.

پیشنهادات ترویجی

۱- انگیزه‌های تشویقی کافی برای کشاورزان و بهره‌برداران منفرد در نظر گرفته شود تا با تمایل و رغبت بیشتری داوطلب عضویت در نظام بهره‌برداری جمعی باشند.

۲- ضوابط و مقررات الزام‌آور درباره تشکیل شرکت‌ها در مناطق خاص و یا ضرورت تبعیت ۴۹ درصد مخالف تعدیل شود.

۳- امکان فعالیت مستقل کشاورزان هر روستا در چارچوب شرکت سهامی زراعی از نظر حقوقی مورد بررسی قرار گیرد.

۴- برای ارزیابی عادلانه حق استفاده مطلق و دائم، روش‌های مناسبی پیش بینی و ارائه شود تا تناسب سهام و عدالت فیما بین کشاورزان عضو شرکت ملحوظ گردد.

۵- الزام انتخاب مدیر عامل شرکت از سوی وزارت کشاورزی مورد تجدید نظر قرار گیرد.

۶- در باره تعارض قانون و اساسنامه شرکت‌های سهامی زراعی با قانون تجارت، بررسی‌های لازم به عمل آید.

۷- هریک از شرکت‌های سهامی زراعی بطور مستقل می‌بایستی مورد بررسی و مطالعه خاصی قرار گرفته و برنامه کوتاه مدت، میان‌مدت و بلندمدت ویژه‌ای تهیه و طراحی شود، به گونه‌ای که وضعیت اقلیمی، طبیعی، امکانات بالقوه مسائل اجتماعی و قومیت‌ها، ویژگی‌های منطقه‌ای، اقتصاد آزاد و همچنین فعالیت‌های گذشته مورد توجه قرار گرفته و با رعایت محدودیت‌های قهری نظام سهامی زراعی از یک سو و مزایای ناشی از امکان بکارگیری فناوری و اعمال مدیریت از سوی دیگر بهره‌برداری بهینه از منابع و عوامل تولید مقدور باشد.

۸- با توجه به پتانسیل بالای شرکت‌های سهامی زراعی در اجرای طرح‌های مدرن توسعه کشاورزی پیشنهاد می‌شود از صفر تا صد مدیریت مزرعه مطابق با استانداردهای جهانی و با در نظر گرفتن شرایط اقلیمی، جغرافیایی، زیست‌محیطی، اقتصادی و اجتماعی مناطق هدف این شرکت‌ها مطالعات خاک‌شناسی و تناسب اراضی در دستور کار واحدهای پژوهشی مربوطه قرار بگیرد.

۹- با توجه به وجود مشکلاتی نظیر تغییر اقلیم (سیل، ریزگردها و غیره) و خشکسالی پیشنهاد می‌شود سازمان مرکزی تعاون روستایی ایران به عنوان متولی این شرکت‌ها راهبردهای جایگزین کشاورزی مبتنی بر آب را اتخاذ نموده

و از جامعه کشاورزان در برابر پیامدهای منفی و سنگین این راهبردهای توسعه این شرکت‌ها بهبود بهره‌وری تولید و مشکلات محافظت نماید. همچنین پیشنهاد می‌شود در توسعه کشت محصولات سالم در اولویت قرار گیرد.

فهرست منابع

۱. ازکیا، م (۱۳۸۷). جامعه‌شناسی توسعه و توسعه‌نیافتگی روستایی ایران. تهران: انتشارات اطلاعات.
۲. اشرف، ا (۱۳۶۱). دهقانان، زمین و انقلاب: مجموعه کتاب آگاه، مسایل اراضی و دهقانی. تهران: انتشارات آگاه.
۳. بی‌نام (۱۳۹۳). وضعیت شرکت‌های سهامی زراعی از گذشته تا به امروز. ماهنامه غذا، دام و کشاورزی (غذک). شماره ۷۹، ص ۲۸. تهران
۴. توکلی، ج (۱۳۸۴). درآمدی بر نظام‌های بهره‌برداری کشاورزی و نقش مشارکت در توسعه آن‌ها. تهران: معاونت ترویج و نظام بهره‌برداری، وزارت جهاد کشاورزی.
۵. جمشیدی، ع ر، امینی، ا م (۱۳۹۱). عوامل مؤثر بر پذیرش و اجرای طرح یکپارچه‌سازی اراضی کشاورزی در استان ایلام، فصلنامه مطالعات جغرافیایی مناطق خشک، سال دوم، شماره هفتم، بهار ۱۳۹۱، صص ۱۱۸-۱۰۳.
۶. ساریخانی، ن (۱۳۸۴). شرکت‌های سهامی زراعی در راه احیا، ماهنامه جهاد، س ۲۵، ش ۲۶۹، صص ۴۳-۵۰.
۷. سازمان مرکزی تعاون روستایی ایران (۱۳۹۷). اساسنامه شرکت‌های سهامی زراعی. www.corc.ir
۸. سازمان مرکزی تعاون روستایی ایران (۱۳۹۷). بسته نظام‌های بهره‌برداری در برنامه ششم توسعه بخش کشاورزی، دفتر نظام‌های بهره‌برداری. تهران
۹. شعبانعلی فمی، ح، قاسمی، ج، محمدزاده نصرآبادی، م (۱۳۸۸). نظام‌های کشاورزی پایدار. مروری بر رویکردهای غالی. موسسه فرهنگی منادی تربیت، چاپ اول، تهران
۱۰. شوکتی آملی، م، کلانتری، خ، اسدی، ع و شعبانعلی فمی، ح (۱۳۹۷ الف). مروری بر وضعیت خریدی و پراکندگی اراضی کشاورزی در جهان و ایران. مجله مدیریت اراضی، دوره ۶، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۳۹۷، صفحه ۶۳-۸۲.
۱۱. شوکتی آملی، م، کلانتری، خ، اسدی، ع و شعبانعلی فمی، ح (۱۳۹۷ ب). بررسی عوامل مؤثر بر خریدی و پراکندگی اراضی کشاورزی در استان آذربایجان شرقی. مجله تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران، دوره ۴۹، شماره ۳، پاییز ۱۳۹۷، صفحه ۴۸۷-۵۰۸.
۱۲. صندوق مطالعاتی نظام‌های بهره‌برداری ایران (۱۳۷۲). شرکت‌های سهامی زراعی. تهران، صندوق مطالعاتی نظام‌های بهره‌برداری ایران، معاونت امور واحدهای تولیدی و کشت و صنعت ها وزارت کشاورزی، ج ۳.
۱۳. عبادی، م ع (۱۳۸۵). حقوق تجارت، انتشارات گنج دانش. ترمینولوژی حقوق، چاپ پانزدهم.
۱۴. عبداللهی، م (۱۳۷۷). نظام‌های بهره‌برداری کشاورزی در ایران. توصیف و تبیین وضعیت گذشته و حال و دور نمای آن‌ها در آینده، وزارت کشاورزی، معاونت امور نظام بهره‌برداری، دفتر طراحی نظام بهره‌برداری.
۱۵. علی‌نژاد، م (۱۳۹۳). شرکت‌های سهامی زراعی و تعاونی تولید از انحلال تا احیا. ماهنامه غذا و کشاورزی، سال یازدهم، شماره ۱۱۲.
۱۶. کلانتری، خ (۱۳۸۹). جامعه‌شناسی روستایی، انتشارات دانشگاه پیام نور.
۱۷. کلانتری، خ؛ موحد محمدی، ح (۱۳۹۴). شرکت‌های سهامی زراعی، دانشنامه تعاون، جلد دوم، صص ۷۵۷-۷۶۰.

۱۸. محمدی، ف؛ امیدواری، م، زرنگار، ح ر (۱۳۸۵). گزارش گردهمایی هم‌اندیشی بررسی راه‌کارهای احیای شرکت‌های سهامی زراعی در بخش کشاورزی. وبلاگ شخصی آقای حمیدرضا زرنگار. <http://www.hzarnegar.blogfa.com/1389/11>
۱۹. نجفی، ا (۱۳۸۳). نگاهی اجمالی به تاریخچه شرکت‌های سهامی زراعی، وزارت جهاد کشاورزی معاونت ترویج و نظام‌های بهره برداری، دفتر امور شرکت‌های تعاونی تولید و خرد و دهقانی.
۲۰. نعمتی‌زاده، م ر (۱۳۸۸). نقش شرکت‌های سهامی زراعی در یکپارچگی اراضی، ماهنامه دامپروران، سال دوازدهم، شماره ۱۱۱.
۲۱. وبسایت رسمی مجلس شورای اسلامی (۱۳۹۸). قانون تشکیل شرکت‌های سهامی زراعی. <https://www.parliran.ir>
۲۲. وزارت تعاون و امور روستاها (۱۳۵۲). قانون تشکیل شرکت‌های سهامی زراعی، تهران، وزارت تعاون و امور روستاها.
23. Nguyen, T. Cheng, E. & Findlay, C. (1996). Land fragmentation and farm productivity in China in the 1990. *China Economic Review*, 7(2), 169-180.
24. Demetriou, D. (2013). The development of an integrated planning and decision support system (IPDSS) for land consolidation. Springer Science & Business Media.

Analysis of Farm Land Management in Iranian Agricultural Corporations: Challenges and Problems

M. Savari¹ and M. Shokati Amghani

Assistant Professor, Department of Agricultural Extension and Education, Agricultural Sciences and Natural Resources University of Khuzestan, Mollasani, Iran. Savari@asnrukh.ac.ir
PhD Graduate of Agricultural Development, Department of Agricultural Development and Management, Faculty of Agricultural Economics & Development, University of Tehran, Karaj, Iran. Mohammad_amegan@ut.ac.ir

Received: December 2018 and Accepted: June 2019

Abstract

The concept of farm management systems in Iran especially that of Farm Corporation, dates back to the land reform of the early 1960s and has ever since formed a major cornerstone of all sustainable agricultural development plans. Fragmentation and dispersion of farm lands along with the lack of effective farm production management systems due to the absence of major landlords have led to the disruption of farm production and management systems over a major portion of agricultural lands in Iran. The need is now urgent for provisions to reorder the ownership of farm lands that broke down into small parcels and to restore land uses that changed over time due to such factors as property inheritance. Farm corporations have emerged as tools to aggregate such small fragmented parcels of land into large productive units, prevent the division of agricultural lands into small non-economic plots, increase the area under cultivation, improve agricultural productivity, enhance farm yields, eke out farmer per capita income, and acquaint farmers with modern farm technologies. The present study is a literature review aimed at developing solution(s) for reorganizing small agricultural land parcels into agricultural corporations and to investigate the associated challenges and problems. It was found the challenges such corporations commonly face include their reliance on the capabilities and proper actions of a single individual as the CEO, lack of financial incentives for employees due to their fixed pays, the absence of opportunities for nurturing farmer managerial and entrepreneurial talents, wrong decisions on crop patterns made by top managers with no heed paid to local conditions which often lead to great losses due to mismatches between cultivated crops and local limitations, nonexistence of qualified managers, and the low service life (usually not more than 2 to 3 years) of managers who abandon their jobs due to insufficient compensation often accompanied by the housing problem. Based on these findings, it is suggested that the Central Rural Cooperative Organization adopt appropriate strategies that facilitate the development of agricultural corporations by addressing the challenges cited above.

Keywords: Farm Corporation, Land fragmentation, Land consolidation, Land Reorganization, Land Management

¹ - Corresponding author: Agricultural Sciences and Natural Resources University of Khuzestan, Mollasani, Iran.